

*Opiekuńczo-wychowawcza działalność
Zgromadzenia Sióstr św. Elżbiety*

w latach 1905-1939

KATOLICKI UNIWERSYTET LUBELSKI JANA PAWŁA II

KS. ŁUKASZ SIMIŃSKI

*Opiekuńczo-wychowawcza działalność
Zgromadzenia Sióstr św. Elżbiety*

w latach 1905-1939

*Na przykładzie
Biskupiego Zakładu Wychowawczego dla Dziewcząt
pod wezwaniem św. Anny w Kamieniu Krajeńskim*

Wydawnictwo KUL
Lublin 2018

Recenzenci
ks. prof. dr hab. Jan Walkusz, KUL
ks. prof. dr hab. Anastazy Nadolny, UMK

Projekt okładki i stron tytułowych
Agnieszka Gawryszuk

© Copyright by Wydawnictwo KUL, Lublin 2018

ISBN 978-83-8061-594-6

Wydawnictwo KUL, ul. Konstantynów 1 H, 20-708 Lublin,
tel. 81 740-93-40, fax 81 740-93-50,
e-mail: wydawnictwo@kul.lublin.pl, <http://wydawnictwo.kul.lublin.pl>

Druk i oprawa: volumina.pl Daniel Krzanowski
ul. Ks. Witolda 7-9, 71-063 Szczecin,
tel. 91 812 09 08, e-mail: druk@volumina.pl

SPIS TREŚCI

WYKAZ SKRÓTÓW	7
WSTĘP	9
Rozdział I	
ZGROMADZENIE SIÓSTR ELŻBIETANEK	13
1.1. Powstanie zgromadzenia	13
1.2. Założycielka.....	18
1.3. Specyfika zgromadzenia.....	24
1.4. Przyczyny przybycia sióstr do Kamienia	30
Rozdział II	
POWSTANIE ZAKŁADU, BUDYNKI	
I ZAPLECZE MATERIALNE.....	37
2.1. Utworzenie zakładu	37
2.2. Gospodarstwo rolne i pozostała działalność gospodarcza	45
2.3. Miejsca święte i liturgia	67
Rozdział III	
DZIAŁALNOŚĆ ZAKŁADU	71
3.1. Wychowanie, szkolnictwo i działalność kulturalna.....	71
3.2. Higiena, troska o zdrowie wychowanek i szpitalnictwo	85
3.3. Formacja duchowa	92

Rozdział IV

PRACOWNICY I PERSONEL	103
4.1. Siostry Elżbietanki	103
4.2. Kuratorzy i kapelani.....	107
4.3. Pracownicy świeccy zakładu	117
 ZAKOŃCZENIE	121
ZUSAMMENFASSUNG	123
ANEKSY	127
FOTOGRAFIE	155
BIBLIOGRAFIA	175
SPIS TABEL	181
SPIS ZAŁĄCZNIKÓW	183
SPIS FOTOGRAFII	185

WYKAZ SKRÓTÓW

ADP	Archiwum Diecezjalne w Pelplinie
AZSEN	Archiwum Zgromadzenia Sióstr św. Elżbiety w Nysie
AZSEP	Archiwum Zgromadzenia Sióstr św. Elżbiety w Poznaniu
AZśA	Archiwum Zakładu św. Anny
MDCh	Miesięcznik Diecezji Chełmińskiej
TNT	Towarzystwo Naukowe w Toruniu
TCL	Towarzystwo Czytelni Ludowych
UOK	Urzędowy Orędownik Kościelny dla Diecezji Chełmińskiej

WSTĘP

Świadczenie dzieł miłosierdzia jest obowiązkiem każdego chrześcijanina wypływającym z Chrystusowego wezwania „Wszystko, co uczyniliście jednemu z tych braci moich najmniejszych, Mnieście uczynili” (Mt 25,40). Realizacją tych słów Chrystusa było przepełnione całe życie kamieńskiego proboszcza księdza Pawła Lessela. Przekształcając w czyn wezwanie do niesienia pomocy wszystkim maluczkim sprowadził do Kamienia Siostry Elżbietanki, a później stał się inicjatorem utworzenia Zakładu Wychowawczego imienia św. Anny dla Dziewcząt Moralnie Zagrożonych, w którym pełnił funkcję kuratora.

Na temat historii tego zakładu nie ukazało się dotąd żadne pełne opracowanie naukowe, a te które się pojawiły miały tylko charakter przyczynków popularno-naukowych, prezentujących niektóre wybrane fakty historyczne. Fakt ten nakłonił autora niniejszej pracy do pogłębionego, opartego na dotychczas niewykorzystanych źródłach, przedstawienia dziejów Zakładu św. Anny.

Niniejsza praca ma na celu przedstawienie szczegółowych dziejów Zakładu św. Anny w Kamieniu Krajeńskim, a także prowadzonej w nim przez Siostry Elżbietanki działalności opiekuńczo-wychowawczej. Obejmuje okres działalności zakładu od powstania w 1905 roku, do wybuchu II wojny światowej.

Badając historię Zakładu św. Anny autor bazował na odpowiedniej literaturze przedmiotu, przede wszystkim jednak na źródłach archiwalnych i drukowanych. Szczegółowy opis materiałów, z których korzystał, zawarty jest w bibliografii. Należy jednak wspomnieć ważniejsze publi-

kacje, które były przydatne w opracowaniu tematu. W opisanu historii Zakładu, w pierwszym jego 25-leciu istnienia, przydatną była praca księdza Bernarda Dąbrowskiego pt. „25 lat pracy wychowawczej w biskupim Zakładzie św. Anny w Kamieniu (1905-1930)”, opublikowana w Miesięczniku Diecezji Chełmińskiej¹, opisująca powstanie i działalność wychowawczą Zakładu św. Anny. Pomocne okazały się również artykuły prasowe Jana Dorawy, dotyczące działalności Sióstr Elżbietanek w Kamieniu Krajeńskim, które zostały opublikowane na łamach „Wiadomości Krajeńskich”², a także opracowana przez Tomasza Fiałkowskiego historia kamieńskiego Zgromadzenia Sióstr św. Elżbiety w latach 1920-1939³. Wszystkie te omówienia zostały włączone do monografii prezentującej dzieje Kamienia Krajeńskiego i okolic⁴, wydanej z okazji 650-tej rocznicy nadania Kamieniowi praw miejskich. Podstawę pracy stanowią jednak materiały archiwalne z Archiwum Zakładu św. Anny w Kamieniu Krajeńskim, a w szczególności „Kronika zakładowa”. Wynika to z faktu, że nieliczne dostępne publikacje dotyczące placówki, są tylko przyczynkami popularno-naukowymi napisanymi bez wykorzystania źródeł, w większości zawierającymi te same wybiórcze informacje. Spowodowane było to prawdopodobnie faktem, że wcześniej nikt nie podjął się przetłumaczenia całości kroniki zakładowej. Opisuje ona dzieje mieszkańców domu, gdzie lata 1905-1922 spisane są w języku niemieckim (gotykiem) oraz lata 1922-1939 w języku polskim.

Na podstawie kroniki zakładowej, posiadanych nielicznych publikacji oraz dokumentów, a także fotografii, udało się odtworzyć dość szczegółowo dzieje Zakładu i jego główne aspekty działalności. W pracy posłużono się metodą rzeczowo-chronologiczną, a całość podzielono na cztery rozdziały.

¹ Zob. B. Dąbrowski, *25 lat pracy wychowawczej w biskupim Zakładzie św. Anny w Kamieniu (1905-1930)*, MDCh, R. 3(1931), nr 1, s. 155-168.

² Zob. J. Dorawa, *Elżbietanki w Kamieniu cz. I i II*, „Wiadomości Krajeńskie”, 1995, nr 11(182) i nr 12(182).

³ Zob. T. Fiałkowski, *Kamień Krajeński w latach 1920-1939*, „Krajeńskie Zeszyty Historyczne”, Sępólno Krajeńskie 2002.

⁴ Zob. *Dzieje Kamienia Krajeńskiego i okolic od pradziejów do współczesności*, red. J. Dorawa, T. Fiałkowski, Sępólno Krajeńskie 2009.

W rozdziale pierwszym zaprezentowane zostało Zgromadzenie Sióstr św. Elżbiety, przyczyny jego powstania oraz sylwetka założycielki. Zostały również umieszczone okoliczności i motywy sprowadzenia Sióstr Elżbietanek do Kamienia Krajeńskiego.

Drugi rozdział dotyczy bezpośrednio momentu i okoliczności powstania Zakładu św. Anny. Jego pierwsza część opisuje szeroko cały proces tworzenia się placówki, gromadzenia środków materialnych i prowadzenia prac związanych z budową obiektów mieszkalnych. Następnie przedstawiono działalność gospodarczą prowadzoną przez Siostry Elżbietanki, a w ostatnim paragrafie ukazano miejsca i obiekty związane z liturgią.

Rozdział trzeci przedstawia wieloaspektową działalność Zakładu św. Anny. Pierwsza część omawia szeroko pojętą działalność wychowawczą nad dziewczętami. Kolejny paragraf opisuje troskę o higienę i zdrowie oraz prowadzoną działalność szpitalniczą. W ostatniej części natomiast zajęto się formacją duchową podopiecznych.

W ostatnim rozdziale podjęto próbę przedstawienia osób związanych z Zakładem św. Anny, przez posługę jaką w nim wykonywali. Na pierwszym miejscu ukazano siostry zakonne ze Zgromadzenia Sióstr św. Elżbiety. Przedstawienie dokładnych biogramów zakonnic, tak jak miało to miejsce w przypadku księży, nie było możliwe z tej racji, iż nie były dostępne żadne teczki personalne, ani życiorysy. Zaprezentowano również sylwetki kapłanów związanych z placówką, a zwłaszcza inicjatora i pierwszego kuratora domu – księdza Pawła Lessela, a także innych kapłanów, którzy pełnili w nim funkcję kapelana. Zaprezentowano tudzież pracowników świeckich, którzy wykonywali różnorakie prace fizyczne. Niestety, z barku wystarczających źródeł, nie udało się określić dokładnej ilości osób świeckich, które mogły przez ten czas pracować w Zakładzie, ani jakie funkcje pełnili.

Całą pracę uzupełniają i poszerzają tabele, a także umieszczone na końcu załączniki oraz zdjęcia. Zestawienia obrazujące życie sakramentalne, stan liczbowy dziewcząt w poszczególnych latach oraz liczebność Sióstr Elżbietanek pracujących na przestrzeni 34 lat w Zakładzie, mają ułatwić czytelnikom zrozumienie szerszego kontekstu dziejów Zakładu.

Niniejsza publikacja jest poprawioną i uzupełnioną wersją pracy magisterskiej powstała na Seminarium Historii Kościoła pod kierunkiem ks. prof. dra hab. Anastazego Nadolnego. W jej powstaniu pomogła spora liczba osób, bez których niemożliwe byłoby zaprezentowanie dziejów Zakładu. Wyrazy wdzięczności kieruję w stronę promotora, za pomoc w rozczytaniu kroniki zakładowej, napisanej w większości w języku niemieckim gotykiem. Serdeczne podziękowania składam również Hannie Bryckiej, za pomoc w tłumaczeniu na język polski tekstu kroniki, a także siostrze Fides – Adeli Romejko, długoletniej pracownicy Zakładu św. Anny, za udostępnienie niezbędnych materiałów.

ZAKOŃCZENIE

Z samego charyzmatu Zgromadzenia Sióstr św. Elżbiety, który doskonale obrazuje modlitwa zaczerpnięta z modlitewnika zgromadzenia: „Jezu Chryste, Boski Przyjacielu dzieci, który dozwalałeś maluczkiem przychodzić do siebie i błogosławiłeś im, za Twoim przykładem chcemy się nimi opiekować, by je do Ciebie przyprowadzić. Prosimy Cię, błogosław pracom, które zgromadzenie nasze podejmuje w wychowaniu młodzieży. Dopomóż osiągnąć zamierzony cel, aby żadne z tych maluczkich nie zginęło, ale drogę do Ciebie znalazło...”¹, wynikają główne i zasadnicze zadania podejmowane przez Siostry Elżbietanki. Były one, na przestrzeni lat działalności zgromadzenia, realizowane w różnoraki sposób. We wszystkich miejscach, gdzie siostry przebywały, starały się owo powierzone im zadanie opieki nad drugim człowiekiem spełniać jak najlepiej.

Swoistego rodzaju odpowiedzią na poruczone przez założycieli zadania, które były jednocześnie realizują charyzmatu zgromadzenia, a także na Chrystusowe wezwanie „Wszystko, co uczyniliście jednemu z tych braci moich najmniejszych, Mnieście uczynili” (Mt 25,40), było podjęcie przez siostry pracy w Zakładzie św. Anny w Kamieniu Krajeńskim. Z inicjatywy Kurii Biskupiej Chełmińskiej, przy ogromnym zaangażowaniu miejscowego proboszcza księdza Pawła Lessela, utworzono w Kamieniu zakład, którego celem było wychowywanie dziewcząt pozaszkolnych, wymagających wychowania specjalnego poza domem rodzicielskim. Re-

¹ *Za powierzone nam dzieci. Modlitewnik dla Zgromadzenia Szarych Sióstr św. Elżbiety*, Warszawa 1966, s. 154.

alizacji tego zadania podjęły się Siostry Elżbietanki. Odpowiedź na pytanie, na ile siostry zrealizowały założenia wynikające z charyzmat ich zgromadzenia, miała dać niniejsza praca.

Praca ukazuje ogromnie chlubną i szeroką działalność opiekuńczo-wychowawczą oraz nauczycielską Sióstr św. Elżbiety w Zakładzie św. Anny w Kamieniu Krajeńskim. Opracowanie podkreśla także wielką odpowiedzialność, z jaką siostry wraz z duszpasterzami podchodzili do sprawy troski o młode, moralnie zagrożone dziewczęta. Świadczą o niej najlepiej dzieła, których dokonali zakładowi wychowawcy, zwłaszcza w tak trudnych czasach, jak niełatwy czas I wojny światowej, czy trudne gospodarczo lata międzywojnia.

Zakład św. Anny, jak zresztą każda instytucja, przeżywał w swej działalności lata rozkwitu, jak i lata spowolnienia prac, które często były spowodowane czynnikami zewnętrznymi, takimi jak hiperinflacja przed reformą Grabskiego, czy wielki światowy kryzys ekonomiczny w latach 1928-1932. Niewątpliwie jednak zaangażowanie sióstr w wykonywane zadania, które w znacznym stopniu wynikało zapewne z samego faktu powołania i odbytej formacji, nieustannie wprowadzało dobrego ducha w codzienne życie mieszkańców domu. Dlatego też Zakład św. Anny zawsze był, i do tej pory jest, instytucją cieszącą się wśród mieszkańców Kamienia znakomitą opinią.

Bez wątpienia niniejsze studium stanowi zaledwie zarys wielu aspektów działalności Zakładu św. Anny, które mogłyby stanowić materiał osobnych badań. Jest to jednak zapis o tyle ważny, że ukazuje działalność zakładu i Sióstr Elżbietanek, która wywarła ogromny wpływ nie tylko na życie młodych dziewcząt, ale również na życie mieszkańców Kamienia Krajeńskiego. To właśnie różnorakie inicjatywy podejmowane przez mieszkańców Zakładu św. Anny inspirowały ludność miasta do działania, rozwijały tożsamość narodową i wiedzę, a także sprzyjały rozwojowi gospodarczemu. Wszystko to było efektem, nie jakichś odgórných zaleceń, ale wynikało z chryzmatu zgromadzenia kształtowanego potrzebą serca, a także wielkiej miłości sióstr do drugiego człowieka.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Erweisung der Werke der Barmherzigkeit ist eine Pflicht jedes Christen, die aus dem Ruf Christi herausfließt: "Alles, was du einem meiner kleinen Brüder angetan hast, hast du mir angetan" (Mt 25,40). Das ganze Leben des Pfarrers Paweł Lessel war mit der Verwirklichung dieser Worte Christi erfüllt. Er verwandelte den Ruf, um allen Kleinen zu helfen, in ein Werk und brachte die Schwestern von der hl. Elisabeth nach Kamin. Auf Initiative der Bischofskurie von Kulm wurde mit großem Engagement des örtlichen Pfarrers in Kamin ein Betrieb gegründet, dessen Ziel es war, außerschulische Mädchen zu erziehen, die eine Sonderausbildung außerhalb des Elternhauses benötigten. Diese Aufgabe wurde von den Schwestern von der hl. Elisabeth übernommen.

Diese Arbeit zeigt, die äußert glorreiche und breite Pflege-, Bildungs- sowie die Lehrtätigkeit der Schwestern von der hl. Elisabeth in der Anstalt zur hl. Anna in Kamin. Die Studie betont auch die große Verantwortung, mit der die Schwestern zusammen mit den Priestern die Sorge um junge, moralisch gefährdete Mädchen annahmen. Das zeigt sich am besten in den Werken, die die Pädagogen gerade in den schwierigen Zeiten wie der schweren Zeit des Ersten Weltkrieges oder den wirtschaftlich schwierigen Jahren der Zwischenkriegszeit getan haben.

Das erste Kapitel stellt die Kongregation der Schwestern von der hl. Elisabeth selbst, die Gründe für ihre Entstehung und die Person des Gründers vor. Die Umstände und Motive, um die Schwestern von der hl. Elisabeth nach Kamin zu bringen, wurden ebenfalls berücksichtigt.

Das zweite Kapitel befasst sich direkt mit dem Zeitpunkt und den Umständen der Gründung der Anlage zur hl. Anna. Der erste Teil beschreibt allgemein den gesamten Prozess der Einrichtung, der Sammlung von materiellen Mitteln und der Ausführung von Arbeiten im Zusammenhang mit dem Bau von Wohngebäuden. Als nächstes, wurde die wirtschaftliche Tätigkeit der Schwestern von hl. Elisabeth vorgestellt, und der letzte Absatz zeigt die Orte und die mit der Liturgie verbundenen Objekte.

Das dritte Kapitel präsentiert die vielseitige Aktivität der Anstalt zur hl. Anna. Der erste Teil erörtert die allgemein verstandene Bildungsaktivität für die Mädchen. Der nächste Abschnitt beschreibt die Sorge für Hygiene und Gesundheit sowie für die Krankenhaustätigkeit. Im letzten Teil dagegen wurde die spirituelle Bildung der Schützlinge angesprochen.

Im letzten Kapitel wurde es versucht, die Menschen vorzustellen, die mit der Anlage zur hl. Anna, durch den in ihr geleisteten Dienst zu tun hatten. An der ersten Stelle zeigte man die Schwestern der Kongregation von hl. Elisabeth. Die Darstellung der genauen Biografien der Schwestern, wie auch der Priester, war aufgrund der Tatsache, dass keine persönlichen Akten oder Biografien verfügbar waren, nicht möglich. Die Priester, die mit der Institution verbundenen waren wurden ebenfalls vorgestellt, insbesondere der Initiator und erster Kurator des Hauses, Pater Paweł Lessel, sowie andere Priester, die als Kaplane dienten. Präsentiert wurden auch säkulare Arbeiter, die verschiedene körperliche Arbeiten durchführten. Leider war es nicht möglich, aus Mangel der ausreichenden Quellen die genaue Anzahl der Laien zu ermitteln, die während dieser Zeit in der Anlage arbeiten konnten oder welche Aufgaben sie erfüllten.

Das ganze Werk wird ergänzt und erweitert durch Tabellen, Anhänge und Fotos am Ende. Listen, die das sakramentale Leben, den zahlenmäßigen Status von Mädchen in bestimmten Jahren und die Zahl der elisabethanischen Schwestern dokumentieren, die seit 34 Jahren in der Anlage arbeiten, sollen den Lesern helfen, den breiteren Kontext der Institutsgeschichte zu verstehen.

Die Anstalt zur hl. Anna erlebte, wie jede andere Institution auch, eine Periode des Wohlstands in ihrer Tätigkeit sowie Jahre der Verlangsamung der Arbeit, die oft durch äußere Faktoren verursacht wurden, wie Hyperinflation vor der Grabski-Reform oder die große Weltwirtschaftskrise von 1928-1932. Zweifellos hat jedoch das Engagement der Schwestern an deren Aufgaben, das zu einem großen Teil wahrscheinlich auf die Berufung und Ausbildung zurückzuführen war, immer wieder einen guten Geist in das tägliche Leben der Bewohner des Hauses gebracht. Daher war die Anlage zur hl. Anna und ist bis heute eine Institution, die bei den Kaminern einen ausgezeichneten Ruf genießt.

Zweifellos ist diese Studie nur ein Überblick über die vielen Aspekte der Aktivitäten der Anstalt zur hl. Anna, die ein Material für eine getrennte Forschung sein könnte. Dies ist jedoch eine wichtige Aufzeichnung, die zeigt, dass die Aktivität der Anstalt und der Schwestern von hl. Elisabeth nicht nur das Leben der jungen Mädchen, sondern auch das Leben der Bewohner von Kamin beeinflusst hat. Es sind die verschiedenen Initiativen der Bewohner der Anlage zur hl. Anna die die Stadtbevölkerung zum Handeln inspirierten, nationale Identität und Wissen entwickelten und auch die wirtschaftliche Entwicklung förderten. All dies war nicht ein Ergebnis der von oben gesetzten Empfehlungen, sondern resultierte aus dem Charisma, das von der Notwendigkeit des Herzens geprägt war, sowie aus der großen Nächstenliebe der Schwestern.